УДК 343.137.5:343.18
DOI https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-2/09

Городецька М.С.
Криворізький відділ поліції
Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області

УЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ ЯК СПЕЦИФІЧНА ОЗНАКА ПРЕДМЕТА ВІДАННЯ

У статті досліджується питання щодо вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім як специфічної ознаки предмета відання. Відмічається, що науковці акцентували увагу на дослідженні лише загальних проблем предмета відання в кримінальному провадженні, учені не охоплювали предметом свого наукового пошуку питання, що стосується вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім як специфічної ознаки предмета відання. Розглядаються теоретичні уявлення та положення процесуального законодавства щодо виокремлення предмета відання з огляду на специфічність прав неповнолітніх. Зазначається, що специфічні права неповнолітніх, які вступили в конфлікт із кримінальним законом, обумовлюють застосування до них спеціальної процедури, яка характеризується більш високим рівнем наданих гарантій, специфічною системою заходів забезпечення тощо. Робиться висновок, що зі змісту предмета відання органів кримінального судочинства має бути виключена частина щодо неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, через відсутність належного суб'єкта вчинення злочину. Указується, що правове становище неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності, але не досягли повноліття, відрізняється специфічністю й потребує запровадження окремого предмета відання органів судочинства. Підсумовується, що з урахуванням особливості предмета відання, пов'язаного з розслідуванням і судовим розглядом кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, необхідно створити окремий орган розслідування й окремий ювенальний судовий орган або судовий підрозділ-колегію в складі місцевих судів. Визначається, що потрібно застосувати обов'язкову внутрішню спеціалізацію процесуальних керівників за таким критерієм, як неповнолітній суб'єкт учинення кримінального правопорушення. Пропонуються подальші перспективи наукового дослідження.

Ключові слова: *предмет відання, права, неповнолітній, спеціалізація, розслідування, орган кримінального судочинства, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Предмет відання органів кримінального судочинства обумовлює відповідні кримінальні процесуальні чинники. Одним із таких є «суб'єктний показник», тобто вчинення кримінального правопорушення специфічним суб'єктом. Останнім є неповнолітній, кримінальне процесуальне становище якого потребує визначення окремих органів кримінального судочинства та окреслення їх предмета відання. Отже, актуальним є наукове дослідження питання щодо вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім як специфічної ознаки предмета відання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти предмета відання в кримінальному судочинстві опрацьовували такі дослідники: Р.Г. Ботвінов, І.В. Гловюк, А.Ю. Гнатюк, Ю.М. Грошевий, І.В. Єна, В.С. Зеленецький, С.О. Іваницький, О.В. Капліна, В.В. Карпунцов, Л.М. Лобойко, С.В. Оверчук, А.А. Омаров, М.А. Погорецький, С.В. Пшенічко, О.Ю. Татаров, М.С. Цуцкірідзе, О.Г. Шило й інші. Між тим науковці акцентували увагу на дослідженні лише загальних проблем предмета відання в кримінальному провадженні, не охоплювали предметом наукового пошуку питання, що стосується вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім, як специфічної ознаки предмета відання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження такої специфічної ознаки предмета відання, як учинення кримінального правопорушення неповнолітнім. Для досягнення мети варто виконати такі завдання: розгляд теоретичних уявлень і положень процесуального законодавства щодо виокремлення предмета відання з огляду на специфічність прав неповнолітніх; дослідження необхідності створення окремих органів для здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті дослідження інституту покарання неповнолітніх Є.С. Назимко зазначає, що на міжнародному та загальноєвропейському рівнях неповнолітніх уже давно визнано специфічною групою суб'єктів ювенального кримінального права [1, с. 5].

Одним із основних нормативно-правових орієнтирів сьогодення у сфері розбудові ювенальної юстиції є Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила»), ухвалені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р. № 40/33. Відповідно до п. 12.1 указаних Пекінських правил, для виконання своїх функцій найкращим чином службовці поліції, які часто або виключно займаються неповнолітніми, мають пройти спеціальний інструктаж і підготовку. Із цією метою у великих містах мають бути створені спеціальні підрозділи поліції [2].

С.О. Іваницький звертає увагу на прямі рекомендації на рівні міжнародно-правових і національних актів щодо спеціалізації адвокатів із надання допомоги уразливим категоріям клієнтів. У керівному положенні 9 «Принципи й керівні положення щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального правосуддя», схвалених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 2012 р., наголошується на необхідності прийняття державами активних заходів для забезпечення того, щоб, коли це можливо, підсудних, обвинувачених і потерпілих, які є жінками, могли представляти жінки-адвокати. У керівному положенні 11 цього ж документа підкреслюється необхідність створення, коли це можливо, спеціальних механізмів сприяння наданню спеціалізованої юридичної допомоги дітям. Юристи, які представляють інтереси дітей, повинні за необхідності проходити регулярну перевірку на предмет їх придатності до роботи з дітьми. Указані категорії юристів повинні проходити професійну підготовку та бути поінформованими про права дітей і суміжні питання, отримувати постійну й поглиблену підготовку та бути здатними спілкуватися з дітьми на рівні їх розуміння [3, с. 68].

У 2013 році, невдовзі після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України (2012 р.), помічник судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ А. Радзівілл у публікації зазначила, що з набуттям чинності новим КПК України мав з'явитися спеціалізований суд – ювенальний, який займатиметься виключно неповнолітніми правопорушниками. При цьому авторка визначила, що система ювенальної юстиції повинна включати міліцію, суди, прокуратуру, пенітенціарні установи, службу в справах неповнолітніх та управління виправних установ для неповнолітніх. Але центральним елементом системи ювенальної юстиції є ювенальний суд, що розглядає в межах своїх повноважень кримінальні, цивільні й адміністративні справи, у яких однією зі сторін є неповнолітній [4].

Одним із аргументів на користь запровадження окремих спеціалізованих органів кримінального ювенального судочинства є приклад позитивного зарубіжного досвіду [4].

Проте, звичайно, підставою створення окремих органів кримінального судочинства має бути окремий предмет відання. Особливий суб'єкт зазвичай відрізняється специфічністю наданих йому прав, реалізація яких має становити, відповідно, специфічний предмет відання, який обумовлює діяльність окремих органів судочинства. У цьому випадку мова йде про специфічні публічні справи, пов'язані з участю неповнолітніх у кримінальному судочинстві. *Умовою виокремлення специфічного предмета відання мають бути специфічні права неповнолітніх, які мають бути реалізовані в кримінальному процесі.* Тут постає питання про ідентичність прав неповнолітніх правам дорослих.

Відмінностям прав неповнолітніх приділено увагу під час дослідження міжнародних прав у галузі прав дитини. Цікаво, що автором Дж. Ван Б'юрен підкреслено хибність такого підходу в захисті прав дитини, який полягає в простому підставленні слова «дитина» в кожну норму, яка регулює права людини, оскільки, як правильно зазначає автор, дитина не є дорослим у мініатюрі. Не можна заперечувати ту особливість правового статусу дитини, яка полягає, за визначенням автора, у тому, що дітям традиційно незалежно від ступеня їхньої зрілості з метою захисту власних інтересів доводилося звертатися до інших. Права, асоційовані зі статусом дитини, не ідентичні правам дорослих [5, с. 73–76].

Щоб продемонструвати дійсну відмінність неповнолітніх від дорослих саме як носіїв прав можна навести такий приклад, який подано в дослідженні Дж. Ван Б'юрен. Так, наприклад, відповідно до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, кожний має право на свободу вибору місця проживання. Але протягом більшої частини дитинства місце проживання визначається

дорослими членами сімей або ж, якщо діти тимчасово або постійно не мають родичів, здійснення вибору бере на себе держава. Так само не всі права дитини є застосовними до дорослих. До таких прав належать право знати своїх батьків і на піклування з їхнього боку, а також право на захист від приниження й недогляду [5, с. 25].

Із зазначеного випливає, що в разі відсутності родичів дитини деякі обов'язки щодо дитини бере на себе держава. Отже, у разі вчинення неповнолітнім кримінального правопорушення у випадку постійної чи тимчасової відсутності в нього дорослих родичів роль такого дорослого родича бере на себе держава. Під час кримінального провадження стосовно такого неповнолітнього держава виступає в ролі органів кримінального судочинства й у ролі замінника дорослих родичів, який певною мірою несе відповідальність за окремий життєвий вибір цього неповнолітнього.

Специфічні права неповнолітніх, які вступили в конфлікт із кримінальним законом, обумовлюють застосування до них спеціальної процедури, яка характеризується більш високим рівнем наданих гарантій, специфічною системою заходів забезпечення тощо. При цьому кримінальне провадження передбачає розподіл процедури щодо вказаного специфічного неповнолітнього суб'єкта на процедуру стосовно неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, і стосовно тих, що досягли віку кримінальної відповідальності, але не досягли повноліття.

Щодо першої групи варто зазначити, що взагалі в теорії висловлюються сумніви щодо належності вирішення цього питання в площині кримінального процесу. Так, Т.О. Лоскутов зазначає, що зі змісту предмета регулювання КПК України доцільно виключити норми, що регламентують провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, і примусових заходів медичного характеру. Автор пояснює, що в рамках указаних проваджень за допомогою кримінальних процесуальних засобів фактично переслідують осіб, які не належать до суб'єктів злочину у зв'язку з відсутністю обов'язкових ознак. У першому випадку особа не досягає віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, у другому – особа не може бути суб'єктом злочину внаслідок наявності стану неосудності (відсутність можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними) [6, с. 121–122].

Маємо погодитися щодо безпідставного застосування механізму кримінального процесуального права щодо реалізації прав тих осіб, які, по суті, не є учасниками кримінально-правових відносин із державою, оскільки фактично відсутнє кримінально карне правопорушення, оскільки воно вчинене не належним суб'єктом. У зв'язку з відсутністю належного суб'єкта не можна вести провадження, кінцевою метою якого є встановлення кримінально-правових відносин між цією особою та державою. Погоджуючись із необхідністю виключення з предмета регулювання кримінального процесуального права застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, і примусових заходів медичного характеру, логічно зазначити про виключення розгляду вказаних питань із предмета відання органів кримінального судочинства. Оскільки предмет відання є частиною предмета регулювання кримінального процесуального права, тому, навіть не враховуючи суттєвих аргументів, за формальною ознакою виключення певного елементу із загального поняття, звісно, призводить до виключення такого елементу з його складників.

Становище суб'єктів, що досягли віку кримінальної відповідальності, але не досягли повноліття, відрізняється специфічним урегулюванням та обумовлює запровадження окремого предмета відання органів судочинства.

Проте реалізація прав спеціального неповнолітнього суб'єкта в кримінальному судочинстві не може бути забезпечена застосуванням лише спеціальних органів досудового розслідування. Український дитячий омбудсмен М. Кулеба зазначає, що ювенальна юстиція в тому сенсі, у якому розроблено програму Кабінету Міністрів України, – це діти в кримінальному процесі, захист дітей, це ювенальний прокурор, ювенальний суддя, ювенальний слідчий, це професійні люди, спеціально навчені в кримінальному процесі, які вміють працювати з дитиною. При цьому Уповноважений Президента України з прав дитини наголосив, що мається на увазі будь-яка участь дитини в кримінальному процесі, а не лише як правопорушника [7].

Натепер перетворення в системі кримінального судочинства обмежилися внутрішньою спеціалізацією слідчих і судових органів. Так, у ч. 2 ст. 484 КПК України зазначено, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, у тому числі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових

розслідувань щодо неповнолітніх. Щодо судових органів у ч. 14 ст. 31 КПК України зазначено, що кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим, згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів», на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

У Російській Федерації підслідність кримінальних справ щодо неповнолітніх розмежована між слідчими Слідчого комітету та слідчими й дізнавачами органів внутрішніх справ. До підслідності слідчих Слідчого комітету російський законодавець зарахував розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених неповнолітніми та щодо неповнолітніх. Розслідування злочинів невеликої й середньої тяжкості, учинених неповнолітніми та щодо неповнолітніх, залишилося в компетенції слідчих і дізнавачів органів внутрішніх справ. Серед недоліків такого розмежування С.В. Дубініна називає відсутність підготовленості та спеціалізації слідчих Слідчого комітету щодо розслідування вказаної категорії справ, значне збільшення навантаження на цих слідчих у зв'язку зі значним збільшенням обсягу роботи й відсутність внутрівідомчої взаємодії, яка так притаманна розслідуванню вказаних справ. Автор наполягає на необхідності зарахування всіх кримінальних справ щодо неповнолітніх до підслідності єдиного окремого органу [8, с. 79–80].

Загалом, зважаючи на низку особливих процесуальних, соціальних і психологічних вимог, на нашу думку, необхідно все ж таки передбачити окремий ювенальний судовий орган або судовий підрозділ-колегію в складі місцевих судів, судді якого будуть мати належну підготовку щодо правового забезпечення неповнолітніх, заходів їх швидкої ресоціалізації, психологічних особливостей цієї категорії суб'єкта.

Так, Дж. Ван Б'юрен, зазначає, що досвід країн, у яких справи стосовно неповнолітніх розглядають загальні кримінальні суди, показує тенденцію застосування законодавства стосовно неповнолітніх у спосіб, що має сильний вплив світогляду судді, який розглядає кримінальні злочини, без приділення уваги правам, пов'язаним із розвитком дитини [5, с. 220].

Спеціалізація слідчих, уповноважених на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх, визначена пп. 10 п. 3 розділу V Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України [9]. Ураховуючи особливість предмета відання, пов'язаного з розслідуванням кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, можливо, не варто обмежуватися внутрівідомчою спеціалізацією в цьому випадку. Подібно до створення окремих судових органів необхідно створити окремий структурний орган розслідування в межах органів Національної поліції або поза її межами. Слідчі цього органу мають володіти специфічними знаннями та навиками щодо правового забезпечення положення неповнолітніх, особливих вимог щодо кримінального провадження за їх участю, їхніх психологічних особливостей.

Щодо процесуального керівника, то вимоги «ювенальної» спеціалізації на законодавчому рівні відсутні. Зміст ч. 6 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» містить загальне положення, що в системі прокуратури може запроваджуватися спеціалізація прокурорів [10]. Тобто стосовно процесуального керівника законодавець узагалі залишив питання спеціалізації у справах щодо неповнолітніх на розсуд правозастосовників, а точніше, на розсуд відомчого керівництва органів прокуратури.

Прикладом застосування такої внутрішньої спеціалізації є запровадження Управління ювенальної юстиції, яке є самостійним структурним підрозділом, підпорядкованим заступнику Генерального прокурора України, згідно з Положенням про управління ювенальної юстиції Генеральної прокуратури України [11]. Відповідно до п. 2.1 ст. 2 вказаного Положення, до складу управління входить відділ процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання державного обвинувачення щодо неповнолітніх. Щоправда, відповідно до структури Офісу Генерального прокурора, яка затверджена Наказом Генерального прокурора від 21 грудня 2019 року № 99-шц, це Управління не передбачене, проте передбачено Управління захисту прав дітей та протидії насильству, у складі якого відділ процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання державного обвинувачення не запроваджено [12].

Існування специфічного предмета відання щодо реалізації специфічних прав неповнолітніх учасників не може не вплинути на розподіл предмета відання процесуального керівника. Отже, уважаємо за необхідне застосувати їх обов'язкову внутрішню спеціалізацію за таким критерієм, як

неповнолітній суб'єкт учинення кримінального правопорушення.

Висновки. 1. Виокремлення специфічного предмета відання обумовлено існуванням специфічних прав неповнолітніх, що мають бути реалізовані в кримінальному провадженні.

2. Зі змісту предмета відання органів кримінального судочинства має бути виключена його частина, пов'язана з кримінальним провадженням щодо неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності через відсутність належного суб'єкта вчинення злочину.

Правове становище неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності, але не досягли повноліття, відрізняється специфічністю та потребує запровадження окремого предмета відання органів судочинства.

3. З урахуванням особливості предмета відання, пов'язаного з розслідуванням і судовим розглядом кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, необхідно створити окремий орган розслідування та окремий ювенальний судовий орган або судовий підрозділ-колегію в складі місцевих судів.

Крім того, потрібно застосувати обов'язкову внутрішню спеціалізацію процесуальних керівників за таким критерієм, як неповнолітній суб'єкт учинення кримінального правопорушення.

Подальшими перспективами дослідження в цьому напрямі можуть бути такі: визначення інших аспектів суб'єктивного критерію розподілу предмету відання в кримінальному провадженні; дослідження інших специфічних ознак предмета відання органів кримінального судочинства.

Список літератури:

1. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 336 с.

2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх, ухвалені Резолюцією ГА ООН від 29 листопада 1985 року № 40/33. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 01.04.2020).

3. Іваницький С.О. Спеціалізація як принцип організації адвокатури. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2015. № 4. С. 64–77.

4. Радзівілл А. Введення ювенальної юстиції: за та проти. *Закон і бізнес*. 2013. № 26 (1116). URL: https://zib.com.ua/ua/33746-vvedennya_yuvenalnogo_pravosuddya_za_y_proti.html (дата звернення: 01.04.2020).

5. Ван Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини / пер. з англ. Г.Є. Краснокутського ; наук. ред. М.О. Баймуратов. Одеса : АО БАХВА, 2006. 524 с.

6. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.

7. Выдержки из интервью уполномоченного президента Украины по правам ребенка Николая Кулебы в ток-шоу «Люди. Hard Talk» на телеканале «112 Украина» от 19.01.2017. URL: https://112.ua/mnenie/kto-to-zapustil-mif-chto-yuvenalnaya-yusticiya-eto-kogda-detey-budut-otdavat-lgbt-366203.html (дата звернення: 01.04.2020).

8. Дубинина С.В. О подследственности уголовных дел в отношении несовершеннолетних. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2012. № 2 (16). С. 78–81.

9. Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України, затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17 (дата звернення: 01.04.2020).

10. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page (дата звернення: 01.04.2020).

11. Положення про управління ювенальної юстиції Генеральної прокуратури України, затверджене Наказом Генеральної прокуратури України від 11 квітня 2016 року № 145. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/polstr.html (дата звернення: 22.03.2020).

12. Структура Офісу Генерального прокурора, затверджена Наказом Генерального прокурора від 21 грудня 2019 року № 99-шц. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/regulatory_documents_prosecutors_office (дата звернення: 22.03.2020).

Horodetska M.S. COMMITTING A CRIMINAL OFFENSE TO A MINOR AS A SPECIFIC ATTRIBUTE OF THE OBJECT OF THE KNOWLEDGE

The article explores the issue of committing a criminal offense to a minor as a specific attribute of the object of the reference. It is noted that scientists have focused on the study of only common problems of the subject matter in criminal proceedings, the scientists did not cover the subject of their scientific search of the

issue of committing a criminal offense to a minor as a specific feature of the object of knowledge. Theoretical representations and provisions of the procedural legislation regarding the separation of the subject matter of jurisdiction are considered in view of the specificity of the rights of minors. It is noted that the specific rights of minors who have come into conflict with the criminal law make it possible to apply a special procedure to them, which is characterized by a higher level of guarantees provided, a specific system of security measures, etc. It is concluded that the content of the subject matter of criminal justice should be excluded from the part of minors who have not reached the age of criminal responsibility due to the lack of a proper subject of the crime. It is stated that the legal status of juveniles who have reached the age of criminal responsibility but have not reached the age of majority, is specific and requires the introduction of a separate subject of jurisdiction by the bodies of the judiciary. In summary, given the specific nature of the subject matter of the investigation and trial of juvenile offenses, it is necessary to create a separate investigative body and a separate juvenile judicial body or judicial unit within the local courts. It is determined that compulsory internal specialization of procedural directors should be applied on such a criterion as a juvenile subject to a criminal offense. Further prospects of scientific research are offered.

Key words: *subject matter, law, minor, specialization, investigation, criminal justice, criminal proceedings.*